

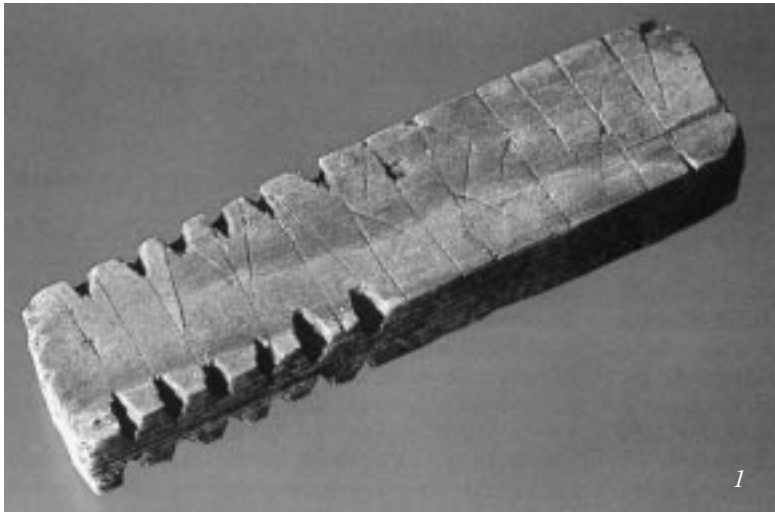
Vikingų runos bei runų akmenys

Raymond Ian PAGE

Neretai tvirtinama, esą vikingų būta beraščių, o tai netiesa. Tikrai, jie neturėjo rašytinės literatūros šiuolaikine šio žodžio prasme, kadangi neturėjo knygų, tačiau fonetinis raštas jiems buvo žinomas. Tai vadinamasis runų raštas, o šios grafinės sistemos raidės savo ruožtu vadinamos runomis. Runų raštu naudotasi įvairiems tikslams, tačiau koku mastu jis iš tikrųjų buvo naudojamas praktiniais tikslais – pavyzdžiui, užrašyti žiniai, pasakojimui arba pažymėti nuosavybei, – tebėra klausimas. Šiaip ar taip, runų vartojimo prekyboje įrodymų, bent jau vikingų

laikais, reta. Jie kur kas gausesni bei įtikinamesni, kasinėjant vėlyvųjų viduramžių gyvenvietes, tokias kaip Trondheimas (*Trondheim*) ar Bergenas (1, 2 pav.).

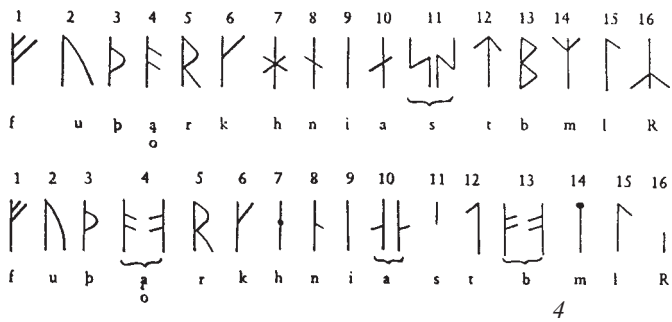
Vikingų laikais runų ženklai paprastai raizyti medyje, kaule, metaluose bei kalti akmenyje. Tačiau patys šie rašmenys – ne vikingų išradimas: Šiaurės Europoje jie vartoti jau daugelį šimtmečių prieš vikingus, o seniausi išlikę runų įrašai yra maždaug iš II m. e. amžiaus. Nėra runos nė būtent skandinavų nuosavybė. Daugelis kitų germanų tautų vartojo jas kur kas anksčiau, ypač tai pasakytina

1 pav. Lazdelės pavidalo runų etiketė su runų įrašais. Turi keturias grupes įrantų, po šešias kiekvienoje, žyminčių atsiskaitymus. Runų įrašas kiek vėlesnis nei įrantos. Priešakinėje pusėje parašyta *sikumtaraseek*, kitoje – *pena* („Sigmundo sokas“, t.y. maišas). XII a. pradžia, Skandinavija. Medis; ilgis 7,1 cm, plotis 1,8 cm, storis 1 cm. Tronheimo municipalinė biblioteka N 91694 / FU408, Norvegija.

2 pav. Runų lazdelė. Runomis užrašyta: „Šiuos pinigus tau siunčia Thorkiellas už pipirus“. Joks dokumentas neleidžia nustatyti, kokius būtent pinigus. Tai pats seniausias Norvegijoje pipirų paminėjimas. Apie 1200 m., Norvegija. Medis; ilgis 10,7 cm, plotis 0,9 cm, storis 0,4 cm. Bergeno istorijos muziejus BRM 29622, Norvegija.

3 pav. Kaulas, iš abiejų pusių išraižytas runomis, sudarančiomis *futharką*. Pilna vikingų laikų runų abėcėlė (*futhark* : *hñias* : *tblmR*), nors keletas runų, nulūžus kaului, apgadintos (prapuolusios runų *l*, *m* ir *R* viršutinės dalys), o runos *n* ir *i* sukeistos vietomis. Kitoje pusėje po antrąsyk pažymėtos runos *b* ir *a*. XII a., Sigtuna, Švedija. Šonkaulis; ilgis 14,5 cm, plotis 3,6 cm. Sigtunos muziejus 5429, Švedija.

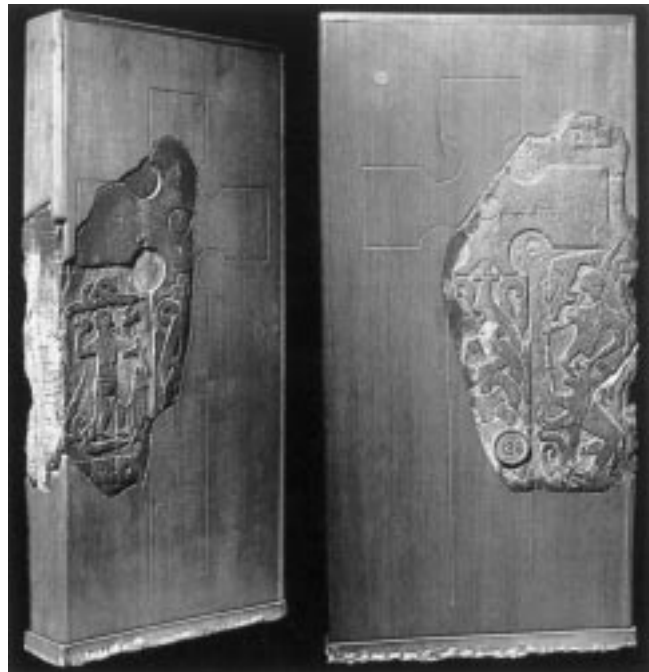
6 pav. Pailga vario lydinio diržo sagtis truputį išlenktais kraštais. Vienas iš galų nusklembtas, su trimis kniedėmis prie diržo pritvirtinti. Išorinė pusė papuošta taisyklingomis nikeliuotomis pynėmis iš specialios sidabrinės vielos. Vidinėje pusėje runomis parašyta: „Domnallo Ruonio Galvos kardas“. Įrašas kartu liudija diržą buvus kardo reikmeniu, matyt, kardasaičiu. Savininko vardas leidžia spėti jo skandinavišką arba airišką kilmę. Sagties forma unikali, nors ir primena senesnes, IX–X a. keltų, skyrium britų bei airių, kraštuose gamintas sagtis. Apie 1100 m., Airija. Vario lydinys, sidabras, nikelis; ilgis 9,8 cm. Airijos nacionalinis muziejus Dubline X2893.

7 pav. Vienas iš Dubline rastų runų užrašų. Nugludinto rago paviršiaus (10,7×1,5 cm) pradžioje parašyta: *hurn : hiartaR...* („elnio ragai...“). XI a., kilmė skandinaviška. Elnio ragas; ilgis 59,5 cm, plotis 9 cm, storis 3,5 cm. Airijos nacionalinis muziejus Dubline E172:9630.

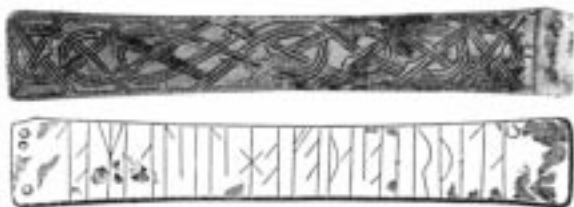
8 pav. Šukų makštis, dalis didesnio ansamblio, buvusi pritvirtinta geležinėmis kniedėmis. Antroje pusėje – runų įrašas senąja islandų kalba: *kamb : koþan : kiari : þorfastr* („Thorfastas padarė gražias šukas“). Rasta 1851 m. X a., kilmė anglo-skandinaviška. Elnio ragas; ilgis 12 cm. Britų muziejus M&LA 1867,3–20,1; Anglija.

4 pav. Dvi pagrindinės vikingų laikų runų atmainos. Viršuje „ilgašakės“ runos, apačioje – „trumpašakės“.

5 pav. Stelos su kryžiumi fragmentai, aptikti Andreaso bažnyčios (*Kirk Andreas*) šventoriuje apie 100 m nuo kapinių. Pirmoji pusė (dešinėje) interpretuojama kaip „Dievų saulėleidis“, skandinavų mitologijos Paskutinis mūšis: vilkas Fenris bepraryšs vienaakį dievą su varnu ant peties – Odiną. Antroji – kaip „Pergalingoji krikščionija“, įsameninta kunigo su kryžiumi ir knyga (galimas daiktas, kilnojama altoriumi) rankose, parbloškusio pagonybės gyvatę; iš krašto – žuvis, krikščionybės simbolis. Išlikęs pakraštyje runų įrašas byloja: „Šį kryžių pastatė Thorwaldas“. X a., Meno sala. Aukštis 35 cm, plotis 19 cm, storis 6 cm. Menkso (*Manx*) muziejus IOMMM *cross* 128.

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

9 pav. Kapo akmuo iš Sent Polio (*Saint Paul*). Akmeninės skrynios, arba sarkofago, galinė plokštė su iškalto skulptūriniu bareljefu bei išlikusiomis dažų žymėmis. Runų įrašas byloja, jog „šį akmenį pastatė Ginna ir Tokis“. XI a., pradžia, Sent Polio kapinės, Londris, Anglija. Klintinis akmuo; aukštis 47 cm, plotis (maks.) 57 cm, storis 10 cm. Londono muziejus 4075.

10 pav. Runų lazdelė. Aptikta laive netoli Volino uosto Lenkijoje tarp kitų skandinaviškos kilmės daiktų. Fragmentas, tekstas nepilnas ir sunkiai interpretuojamas. XI a., kilmė skandinaviška. Kukmedis; ilgis 14,7 cm, plotis 1 cm, storis 0,3 cm. Volinas 695/79 IHKMPAN.

11 pav. Kaulas su runomis, iš kurių tegalima iškaityti *tu...* Raidės išraižytos peiliu. Kaulas rastas VIII–IX a. kulto vietos pakraštyje, prie pastatų 1–3. Vikingų epocha, Riūgenas, kilmė skandinaviška. Gyvulio kaulas; ilgis 8,1 cm. Štralzundo Kultūros istorijos muziejus Hd.648, Vokietija.

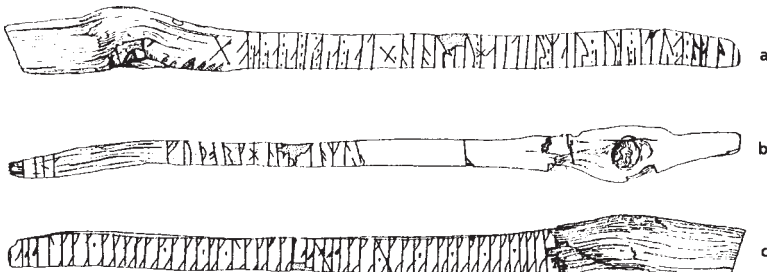
12 pav. Runų lazdelė. Viename šone išraižytas runų įrašas iš 52 ženklų, kitame – dar trys ženklai. Tai naujesniojo 16 raidžių futharko runos, t.y. vadinamosios trumpašakės, arba švedonorvegiškos, IX–X amžiais paplitusios Švedijoje bei Norvegijoje. Įrašo interpretacija ginčytina. Sulig Kiiliu, tai užkeikimas geram laimikiui, o pati lazdelė – strėlės nuolauža, naudota už spąstų viržį. Sulig Høstu, tekstas gali sietis su ant skydo pavaizduotais trimis skandinavų mitologiniais motyvais bei pirmosiomis skaldų poemomis. Krausės nuomone, čia turime žuvusiam kariui atminti skirtą eilutę. IX a., Staraja Ladoga (sluoksnis E2), Sankt Peterburgo sritis, Rusija, kilmė skandinaviška. Medis; 42 x 1,5 – 2,6 cm. St. Peterburgo Valstybinis Ermitažas LS – 1969.

13 pav. Amuletas su runomis, vienas iš dviejų identiškų amuletų iš Gorodiščės. Pailga bronzos plokštelė su kilpele pakabinimui iš bronzinės vielos, įverta skylutėn pačiame užapvalinto galo pakraštyje. Plokštelės paviršiuje įrėžtos maginės runos, interpretuotinos maždaug taip: „Tenepristinga tau naros ir vyriškumo“. Apie 1000 m., Gorodišče, Rusija, kilmė skandinaviška. Bronza; ilgis 5,8 cm. St. Peterburgo Materialinės kultūros istorijos institutas NOE – 83/RG–355, Rusija.

14 pav. Runų akmuo iš Berezanės. Apatinė stelos dalis nuskelta. Viršutinį užapvalintą kraštą juosia runų užrašas: „Šį antkapį (*hvalf*) patatė Granė savo bendražygio Karlo atminimui“. Šiaip jau *hvalf* reiškia skliautą, tačiau XII–XIII a. Švedijoje šiuo žodžiu vadinti plokšti arba karsto pavidalo antkapiniai akmenys. Berezanė buvo svarbi stotis pakeliui „iš variagų į graikus“. Nenuostabu tad, jog vienintelis (vikingų – D. R.) runų akmuo Rytų Europoje yra būtent čia. XI a., Berezanė, Dnepro žiotys, Ukraina. Kilmė skandinaviška. Klintinis akmuo; aukštis 47 cm, plotis 48 cm, storis 12 cm. Odesos archeologijos muziejus A – 50378, Ukraina.

15

16

15 pav. Pirėjo liūtas. Ant šio antikinio marmurinio liūto, andai stovėjusio Atėnų uoste, šonų vikingai XI amžiuje iškalė ilgą švediško stiliaus „runų gyvatę“. Užrašas praktiškai neįskaitomas, „gyvatė“ su runomis šiandien jau bemaž visai išdilusi. Dabar liūtas saugomas Venecijos arsenale, kur jį kaip trofėjų 1687 m. atsigabeno dožas Morosinis. 1854 m. nuotrauka.

16 pav. Runų lazdelė. Rasta 1953 m., ši lazdelė turi tris runų užrašus visuose keturiuose savo šonuose. Runos priklauso „trumpašakių“ rūšiai, labiausiai paplitusiai Šiaurės Atlanto normanų šalyse Grenlandijos kolonizavimo laikais. Reikšmė didele dalimi lieka neįimta, nors panašu, kad užrašai padaryti maginiais tikslais, juolab kad juose akivaizdžios mitologinės užuominos. Viena iš pasiūlytų interpretacijų tokia: „Jūroje, jūroje, jūroje Asų prieglobstis. Bibrau yra vardas padangių mergelės“. Apie 1000 m., Narsako (*Narsaq*) griuvėsių ansamblis, Grenlandija, kilmė skandinaviska. Pušis; ilgis 43 cm. Danijos nacionalinis muziejus Kopenhagoje, be inventORIZacijos numerio.

apie žemyno germanus (saksus, frankus, burgundus, alamanus bei kt.), gotus, frizus ir anglosaksus.

Be to, runų raštas ne visur vienodas: priklausomai nuo vietos ir laiko, runos įvairuoja. Vikingų epochos Skandinavijoje vartotus runų rašmenis sudarė šešiolika tam tikra tvarka išrikiuotų raidžių. Pagal pirmųjų šešių runų fonetinę reikšmę ši „abėcėlė“ vadinta *futhark* (3 pav.) Tačiau net ir šios vienos epochos runų raštas nebuvo vienalytis. Būta dviejų pagrindinių jo atmainų (4 pav.): tai „trumpašakės runos“ (taip pat dar vadintos „švedų–norvegų runomis“, nors vartotos ne tik Švedijoje ir Norvegijoje) ir „ilgašakės runos“ (taip pat dar vadintos „danų runomis“). Negana to, būta dar vietinių ir tiesiog individualių variantų, o ir minėtos dvi pagrindinės vikingų epochos runų rašmenų atmainos ne visuomet griežtai skyrėsi – priešingai, jos buvo maišomos, kaip tai liudija Meno saloje įsikūrusių skandinavų runų įrašai.

Jau iš pirmo žvilgsnio į vikingų epochos runų rašto pagrindines atmainas matyti, kad ši grafinė sistema buvo nepajėgi žymėti visų senovės skandinavų kalbos garsų. Nepilna yra runų balsių eilė: balsiams *i*, *a* bei *u* runos yra, o štai tokiam įprastam balsiui kaip *e* – nėra; didžiąją dalį vikingų epochos neturėjo runų rašmenys ir atskiro ženklo balsiui *o*. Dėl priebalsių, tai dusliesiems *k* bei *t* žymėti runų būta, o jų skardiesiems atitikmenims *g* bei *d* – ne; ir atvirkščiai, skardžiajam *b* runa buvo, o jo dusliajam atitikmeniui *p* – ne. Užtat rašant kai kuriuos skandinavų kalbos žodžius runų raizytojams iškildavo tam tikrų keblumų. Pavyzdžiui, žmogui, kuris iškalė runomis du didžiuosius Elingo (*Jelling*) akmenis paminklus Jutlandijoje, teko paminėti Danijos karalių, žinomą Gormo vardu. Pati artimiausia lytis, kokią tik raizytojas galėjo rasti, buvo *kurmR*, kadangi jo rašmenyse nebuvo raidžių garsams *g* ir *o*. Karalius Haraldas Mėlynadantis čia vadinamas *haraltr*, nes neturėta runos garsui *d*. Be to, runų raizytojai dargi pasižymėjo savo ortografinėmis keistenybėmis: prieš kai kuriuos priebalsius jiems dažnai pasitaikydavo nepažymėtin arba *m*. Todėl minėtuose Elingo akmenyse žodis „karalius“ (klasikinėje senojoje skandinavų kalboje *konungr*) ortografiškai išėjęs *kunukR*, o žodis *kumbl* („paminklas“) užrašytas *kubl*. Turint galvoje dargi tai, kad kai kuriuos žodžius gana įprasta buvo savavališkai trumpinti, o skiriant juos vieną nuo kito bei dedant skyrybos ženklus irgi nebuvo griežtai laikomasi taisyklių, tampa aišku, kodėl runų įrašų interpretacija pasilieka

17 pav. Alkūnramstis (?). Keturkampis medžio gabalas užapvalintais kampais galuose suplonėja, o viename baigiasi išdrožta zoomorfine galva su didelėmis iltimis praviruose nasruose. Kitame, kairiajame žandikaulyje išrėžtos runos *halki* (matyt, vyriškas vardas Helgi). Funkcija neiški, iš skirtingų prielaidų paminėtinos dvi: tai alkūnramstis arba vairo rankena. XI a. (?), Ameralos griuvėsių ansamblis, Grenlandija, kilmė skandinaviška. Medis; ilgis 39 cm, plotis 5,1 cm, storis 3,8 cm. Danijos nacionalinis muziejus Kopenhagoje D12016.

18 pav. Raštuota stela. Viršutinės dalies kairėje pusėje – dvi vertikalios runų eilės, tik iš dalies teįskaitomos: *...fuþr...et...fuþorkh...* Pastarasis antrosios eilės užrašas – tai runų „abėcėlės“ futharko pradžia. Apatinės dalies dešinėje, vertikalioje juostoje – kitas, ilgesnis, irgi tik iš dalies įskaitomas runų užrašas: „... pastatė šį akmenį Hiorulfui, savo broliui, atminti...“ Apatinę stelos dalį užima puošnus laivas. Viršutinės dalies atvaizdai interpretuojami kaip scenos iš Valhalos: ietis šalia vieno palūžusio, o kito jau gulinčio žmogaus viršuje dešinėje ir kairiau skrendantis paukštis – tai, žinoma, mūšio scena. Apačioje ant aštuoniakojų žirgo (Odino žirgo Sleipniro?) raitas didvyris joja Valhalon, dešinėje rankoje laikydamas taure. Jo pasitikti išeina valkirija, ant apdaro su šleifu apsigobusi peleriną, o galvą pasi-puošusi ilga kasa. Dar ji ištiesusi neša kažkokį sunkiai atpažįstamą daiktą (kitose stelose tai geriamasis ragas). Už jos šuo, o kiek arčiau kita valkirija tiesia ragą vyrui su kirviu rankoje. Tai, be abejo, žuvę kariai Valhaloje (čion patekti galėjo tik mūšio lauke kritusieji). Viršuje išsiskiria pati Valhala, kilniųjų buveinė su keletu durų, kurion po mūšio kitą rytą ižengę, didvyriai be paliovos puotauja. VIII–IX a., Gotlandas, Švedija. Klintinis akmuo (raudonas dažas šiuolaikinis); aukštis 175 cm. Stokholmo valstybinis istorijos muziejus 4171.

uždaro specialistų (runologų) rato reikalas, ir patys specialistai dėl kai kuriems žodžiams ar posakiams teikiama prasmės toli gražu ne visada sutaria.

Vikingų epochos runų įrašų geografinis pasiskirstymas gana keistas: jų aptinkama Danijoje, Norvegijoje bei Švedijoje (be to, kur kas įvairesnių, nes Švedijoje jų kur kas gausiau nei kitose šalyse, ypač po 1000 metų), o štai Islandijoje būtent iš vikingų laikų nerasta nė vieno runų teksto, nors vykdami įsitvirtinti į šią savo naują koloniją skandinavai tikrai pasiėmė su savimi ir runų raštą, mat runų įrašų randama pakeliui Orknio, Šetlando, Hebridų salose bei Škotijoje. Palyginti reta jų ir Anglijoje bei Airijoje, tačiau stublinančiai gausu Meno saloje (5–9 pav.). O štai Normandijoje vėlgį nežinoma nė vieno. Vikingai raižė runas ir pietinio Baltijos kranto prekybinėse kolonijose (10, 11 pav.), taip pat rytų šalyse: rasta įrašų Rusijoje (12–14 pav.), Konstantinopolyje bei [netoli Atėnų esančiame Graikijos

uoste – D. R.] Pirėjuje (15 pav.). Runų aptinkama ir toli Atlanto vandenyne, normanų buvusių kolonijų Grenlandijoje vietose (16, 17 pav.). Neretai tvirtinama net Šiaurės Amerikoje esant runų tekstų pėdsakų, tačiau dar nė vienas rimtas tyrinėtojas nėra pripažinęs jų autentiškais viduramžių vikingų įrašais.

Toks netolygus runų tekstų pasiskirstymas gali būti tiesiog skirtingo gyventojų tankio pasekmė, tačiau atrodo labiau įtikėtina, kad čia savo vaidmenį suvaidino socialinės struktūros skirtumai, kadangi skirtingų visuomenės grupių ir prie skirtingų politinių bei teisinių sistemų, vyravusių skirtingose srityse, runos buvo vartojamos nevienodai noriai.

Geriausiai iki mūsų dienų išlikę runų rašto paminklai, kartu teikiantys daugiausia žinių apie vikingų būdą, – tai tekstai, iškalti akmenyse, tiek tamtyč pastatytuose ir nutašytuose, tiek savo vietoje tebegulinčiuose netaisyklinguose luituose vos aplygintais šonais (18–23 pav.).

19 a, b pav. Elingo akmuo, išlikęs *in situ* tarp dviejų imponantiškų kalvų. Jį pastatydino karalius Haraldas (m. apie 987 m.), įvedęs Danijoje krikščionybę. Akmuo trišonis, vienas šonas visas iškaltas horizontaliomis runų eilutėmis, kituose dviejuose virš vienos išsiskiriančios runų juostos iškalti bareljefai. Užrašė skaitome: „Savo tėvui Gormui ir motinai Thyrei atminti šį paminklą įsakė pastatyti karalius Haraldas – Haraldas, kuris laimėjo sau visą Daniją ir Norvegiją ir kuris danus atvertė į krikščionybę“. Pirmajame iš dviejų šonų pavaizduotas Kristus, antrajame – gyvatės apvytas „didysis žvėris“. Granitas; aukštis 243 cm. Elingas, Jutlandija, Danija. 19 b – liejinys Danijos nacionaliniame muziejuje Kopenhagoje 965.

20 pav. Akmuo, Gormo Vyresniojo pastatydintas savo žmonai karalinei Thyrei atminti.

21 pav. Puoštų akmenų kapas. Karsto plokštės surastos po bažnyčios grindimis, ant jų – sūnaus iškaldintas užrašas motinai atminti. XI a., Ardrės bažnyčia, Gotlandas, Švedija. Smiltainis su raudonų dažų žymėmis apačioje ir runomis; plokštės aukštis 48–50 cm, ilgis 82–83 cm. Stokholmo valstybinis istorijos muziejus 11118:I-II, V-VI.

21

22

24

23

26

25

22 pav. Runų akmuo. Tekstą galima perskaityti maždaug taip: „Gullauga liepė išgrįsti šį kelią už savo dukros Gillaugos, Ulvo žmonos, sielą. Raižė Öpiras“. Savo stiliumi akmuo yra būdingas XI a. Uplando runų paminklų pavyzdys. Išsiskiria jis ne bent tuo, kad yra vienos moters pastatytas kitai moteriai atminti (apie 40 proc. Uplando runų įrašų užsakyti moterų). Motina, grįsdinanti kelią už savo dukros sielą, – krikščioniška tema: kelių tiesimas ir tiltų statymas buvo laikomi Dievui patinkančiais darbais, ir Bažnyčia juos labai greitai įtraukė į savo indulgencijų sistemą. Öpiro būta itin produktyvaus raižytojo: jo vardu pasirašyta apie penkiasdešimt runų tekstų. XI a., Laga, Uplandas, Švedija. Granitas; aukštis 145 cm, ilgis 84 cm, plotis 34 cm. Upsalos universiteto muziejus U489.

23 pav. Runų akmuo. Seniausios žinios apie šį akmenį siekia XVII a., kai jis buvo paguldintas priešais pagrindinį altorių Šv. Petro bažnyčios griuvėsiuose. Jau tada akmens būta aptrupėjusio. Nors ir apgadintas, jo užrašas pritraukia dėmesį: „Šį akmenį pastatė... Svenas... kuris atsivedė (savo giminę) į Sigtuną...“ Visų įtikimiausia, jog Svenas bus parsivedęs „savo giminę“ (žmoną?) į Sigtuną tam, kad užsitikrintų krikščioniškas laido tuves, o akmuo buvo pastatytas būtent Šv. Petro bažnyčios kapinėse. XI a. pabaiga, Sigtuna, Uplandas, Švedija. Smiltainis; aukštis 92 cm, ilgis 75 cm, plotis 8 cm. Sigtunos muziejus U 395.

24 pav. Vienas iš keturių runų akmenų, žyminčių „Jarlabankės kelią“ į Tebį. Užrašė sakoma: „Šį akmenį sau pastatė ir šį kelią už savo sielą nutiesė tebebūdamas gyvas Jarlabankė, kuriam vienam priklauso visas Tebis. Tepadeda jam Dievas“. XI a., Uplandas, Švedija. Aukštis 2,2 m.

25 pav. Didysis Elingo runų akmuo, karaliaus Haraldo Mėlynadančio apie 965 metus pastatytas Danijos krikšto proga. Po Nukryžiuotojo atvaizdu parašyta: „... ir danus pavertė krikščionimis“.

26 pav. Gripsholmo runų akmuo, pastatytas vikingų didvyriui Haraldui, Ingvaro Didžiojo Keliautojo broliui, atminti. Abu sutiko savo mirtį garsiajame žygyje į rytus. Užrašas baigiasi gražia strofa, šlovinančia šio žygio dalyvių narsą. Apie 1050 m. Siodermanlandas, Švedija.

27 pav. Lazda su pabaisos galva, kurios karčius vaizduoja augalinio ornamento pynė. Runomis išraižytas savininko vardas *Ulfkil*. Apie 1050 m., Lundas, Švedija. Medis (klevas); ilgis 98,5 cm. Lundo kultūros muziejus KM 59.126:795.

28 pav. Pakabukas su runų įrašu. Išviršinėje pusėje – augalinis ornamentas, vidinėje – smeigtukas su runų įrašu: *lukislina*. Įrašas interpretuojamas bent keturiais skirtingais būdais, tačiau galimas daiktas, jog tai tiesiog papuošalo savininko vardas. X a. pradžia, Viborgas, Jutlandija, Danija. Paauskuota bronzza; ilgis 8,3 cm, plotis 3,8 cm. Danijos nacionalinis muziejus Kopenhagoje C7429.

29 pav. Iš penkių dvigubų vielų pinta antkaklė su runų įrašu antroje pusėje: *furu : trikia : frislats : a : uir : auk : uiks : fotum : uir : skiftum* („Mes išėjome prieš frizus ir laimėjome didelį karo grobį“). XI a., Lenvikas, Tromsas, Norvegija. Sidabras; ilgis 19 cm. Tromso muziejus Ts 1649.

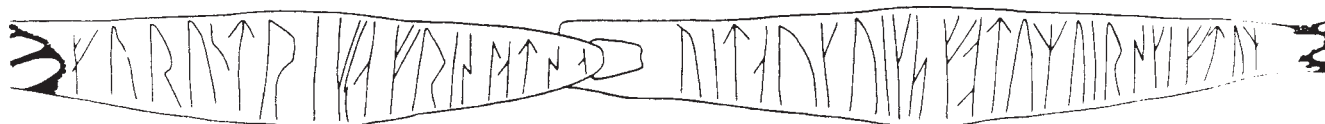
27

28

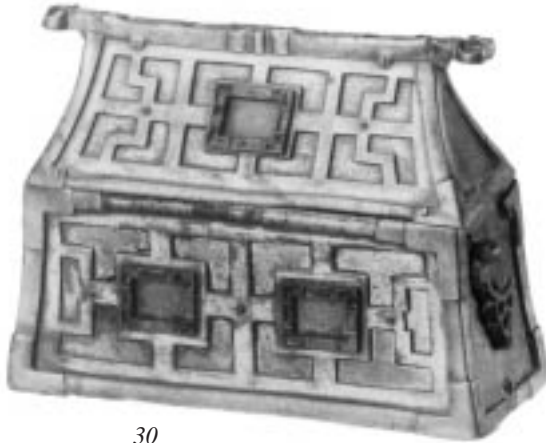
29

Gausiausia tokių akmenų Švedijoje, ypač tokiose jos srityse kaip Uplandas (*Uppland*), Siodermanlandas (*Södermanland*), Esterjotlandas (*Östergötland*), Vesterjotlandas (*Västergötland*) bei Smolandas (*Småland*), nors aptinkama jų ir Elando bei Gotlando salose. Taip pat nemažai jų Danijoje, įskaitant ir dabartinės Švedijos pakrančių sritis, tuomet priklausiusias Danijos karalystei. Pagaliau keletas dar žinoma Norvegijoje. Dažniausiai tokie akmenys – tai vieši pareiškimai, todėl jie paprastai statyti iškilumose, kad visų ir kiekvieno būtų gerai matomi;

jų pasitaiko ir palei kelius, prie tiltų ar brastų, taip pat vietose, kur vykdavo politiniai teisiniai suėjimai. Kartais jie yra dalis ištiso išpūdingo ansamblio, kaip antai Glavendrupas Fiūno saloje (*Fyn*, Danija). Kartais akmuo su runomis pastatomas iš eilės akmenų sudėto laivo kontūro pirmgalyje. Gali runų akmenys būti sustatyti ir šalia kits kito, kaip kad siekdamas įamžinti savo šlovę, Tebyje (*Täby*, Uplandas) abiejuose grindinio galuose padarė vietinis valdovas vardu Jarlabanke, didžiudamasis, kad jam priklauso visas Tebis su apylinkėmis ir kad jis išgrindė

30 pav. Rannveigo namelio pavidalo skrynūtė relikvijoms. Apačioje – apie 1000 metų padarytas runų įrašas: *Ranvaik : a : kistu : thasa* : („Ši skrynūtė priklauso Rannveigui“). Įrašas rodo, kad apie 1000 m. ji pateko pas skandinavus. Relikvijos rodo dėžutę buvus naudojamą jau po krikšto. VIII a. pabaiga su vėlesniais priedais, radimvietė nežinoma, minimas Norvegijos Karališkojo rinkinio sąrašė 1737 m., kilmė airiška arba škotiška. Vario spalvos lydinys, alavas, emaliuotas medis (kukmedis); aukštis 10 cm, ilgis 13,5 cm, plotis 5,3 cm. Danijos nacionalinis muziejus Kopenhagoje 9084.

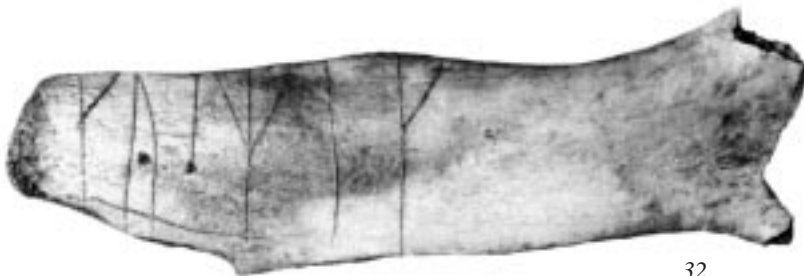

30

31 pav. Bažnyčios pavidalo antkapinis akmuo, stogo kraigas kiek užapvalintas. Ilguosius šonus puošia šventųjų figūros, viduryje – Kristus, rodantis savo stigmas. Abiejose stogo plokštumoje kiek nusitrynę runų įrašai: „Šį akmenį Karlas padirbdino savo giminaičiui Björnui, Sveno ir Bänkfridos sūnui iš Hamerbiaus, atminti, savo... Po šiuo akmeniui ilsisi ramybėje Bänkfridos... sūnus“. Apie 1130 m., Būtširkos bažnyčia (*Botkyrka*), Siodermanlandas, Švedija. Smiltainis; ilgis 172 cm, plotis 50 cm, aukštis 55 cm. Stokholmo valstybinis istorijos muziejus 3841.

31

32

33 pav. Svarstyklių lėkštelė – varinis dubenėlis išgaubtu dugnu, su dangteliu. Ant sienelės runomis išraižyta: „Šias taures (=svarstyklių lėkšteles) Djärvas gavo iš vieno Sembos (arba Žiemgalos) gyventojų... O šias runas išraižė Vāmundas. Paukštis sudraskė (iš siaubo) išblyškusių vagį, pats mačiau, kaip jį rijo lavonų gegutė“. Semba – tai sritis ties Gdansko/ Dancigo įlanka pietvakariniame Baltijos jūros krante. Žiemgala – sritis Vidurio Latvijoje ties Daugava. Šių sričių būta svarbių skandinavų pirkliais. Antai vienas runų įrašas iš Siodermanlando pasakoja apie švedą vardu Svenas, kuris „savo ištaigingu laivu (*knorr*) dažnai plaukęs pro Žiemgalą aplink Duomesnę (iškyšulys šiauriniame Kurše)“. Antroji užrašo dalis – tai užkeikimas nuo vagies. „Lavonų gegutė“ mena vafną, pasipenintį mūšio lauke. Užkeikimas sudėtas skaldų poezijai būdingu metru *dróttkvætt*, senovės skandinavų kalba jis skamba: *Fulgvēlva slæit falvan. Fann'k gaug a nas auka*. XI–XII a., Sigtuna, Uppland, Švedija. Vario lakštas; skersmuo 10 cm, aukštis 7,8 cm. Stokholmo valstybinis muziejus 14513.

34 pav. Runų lazdelė. Runos išraižytos visuose keturiuose prieš tai nugalintuose šonuose. Priešakinėje pusėje dar išrėžtas graikiškas kryžius. Užrašo pradžia *runar : iak : risti* reiškia „(šias) runas aš rėžiau (rašiau)“. Visas tekstas sudėtas Edoms būdingu metru *lióðahátt*. Interpretacija gana kebli, nors galimas daiktas, jog tai tiesiog satyrinė strofa, XI a. pabaigoje sukurta kokioje nors Šlesvigo tavernoje. XI a. pabaigoje, Šlesvigas, Vokietija, kilmė skandinaviška. Medis; 12,8 x 1,2 x 1,1 cm. Šlesvigo archeologinis kraštotyros muziejus SL 1. 73 13. 21, Vokietija.

32 pav. Kaulas – galvijo slankstelis aplūžusiais galais – su runų užrašu: *kysmik*, t.y., taisyklinga sen. skandinavų kalba, *Kyss mik!* („Pabučiuok mane!“). Apie 1050–1100 m., Oslas, Norvegija. Gyvulio kaulas; ilgis 10 cm. Oslo universitetas C 33448/6097.

33

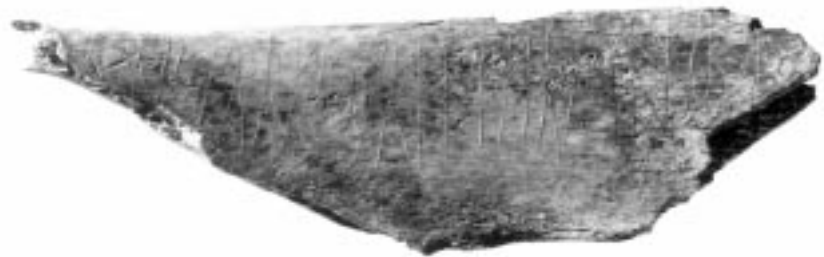
34

36 pav. Kaulas su runomis užrašyta lotyniška maldele. Vienoje pusėje išraižyta: ... *manas* : *kruks* : *maria* : *matra* : *tomina*..., o kitoje – *kruks* : *markus* : *kruks* : *lukus* : *kruks* : *ma*. Maldelė, arba formulė, atspindi liaudies tikėjimus viduramžių Sigtunoje. Kaulas su maldele Dievo motinai galėjo būti dėvimas kaip amuletas. Tekstą išraižęs žmogus mokėjo ir runas, ir lotynų kalbą. Tarp beraščių parapijiečių būtent kunigas buvo vienas iš nedaugelio galėjusių rašyti abiem kalbomis. XII a., Sigtuna, Uplandas, Švedija. Šonkaulis; ilgis 13,3 cm, plotis 3,9 cm. Sigtunos muziejus 2841.

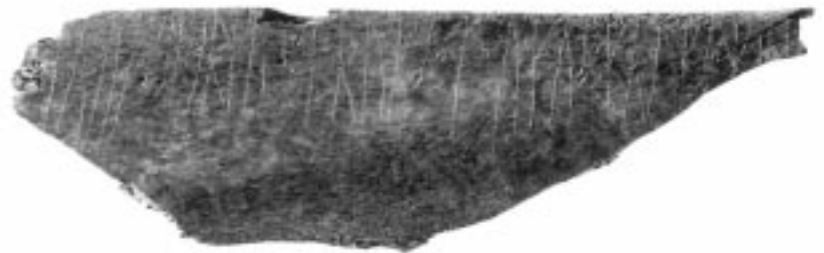

35

35 pav. Lentelės rašymui su runomis. Runų ženklai medyje gerai matomi, tačiau nesudaro ištiso užrašo. Išorinėse lentelių pusėse pastebimi žmonių, gyvūnų ir augalų piešiniai, taip pat mįslingas runų įrašas *uisakuri* (plg. liet. *visakurys* ar *visa kuri* – D. R.). Abiejų lentelių kraštuose – po tris skylutes įrišimui, taigi šiodvi lenteles galima buvo užversti kaip knygą. Tam tikru smaigu – stiliumi – vaške buvo rašomos žinutės ar pastabos, piešiama bei skaičiuojama, o paskui kitu stiliaus galu visa ištrinama. Kartais aptinkamos skandinavų viduramžių miestuose, tokios lentelės vėl prikelia klausimą tiek apie runų reikšmę, tiek apie rašto paplitimą juose apskrity. Apie 1125–1175 m., Tronheimas, Norvegija. Medis su vaško ir raudonų dažų pėdsakais; aukštis 30 cm, plotis 11,5 cm ir 11,6 cm. Tronheimo senienų muziejus N58120/FM230, N59338/ FM230.

36

37 pav. Runų lazdelė su visuose keturiuose šonuose išraižytomis runomis. Tai meilės eilės lotynų ir sen. skandinavų kalbomis. Pirmoji skandinavų kalboje užrašo dalis skaitoma maždaug taip: „Vieną anksčiau rytą mano sielą patraukė nepaprasto, neapsakomo grožio moteris“. Antroji užrašo dalis lieka diskutuotina. Trečiajame šone skaldo strofą lydi Vergilijaus citata: *Omnia vincit Amor, et nos cedamus Amori*. Paskutinis, ketvirtasis šonas išraižytas jau kita ranka, mėginusia pamėgdžioti pirmąją. Apie 1200 m. arba XIII a. pradžią, Bergeno senamiestis, Norvegija. Medis; ilgis 21,7 cm, plotis 1,5 cm, storis 1,3 cm. Bergeno istorijos muziejus BM 18910.

37

38 pav. Apavas su runomis. Runos išsiuvinėtos išilgai praskiepo iki pat kojūgalio. Užrašą sudaro lotyniškas posakis: *imulilamor-vicithomniah*. Pirmosios runos neiššifruojamos, tolesnės mena Vergilijaus citatą *Amor vincit omnia*. Paskutinės dvi runos gali būti iškreiptas jungtukas *et* („ir“). Galima spėti, jog citatos tęsinys *nos cedamus Amori* buvo išsiuvinėtas ant kito bato iš poros. XII a. pabaiga, Bergeno senamiestis, Norvegija. Oda; ilgis 34 cm, plotis 16 cm. Bergeno istorijos muziejus BRM 52927.

39 pav. Kaulas su runų užrašu apie karališkąsias dorybes. Kiekvienoje pusėje raižyta kitos rankos. Ant įgaubtojo šono parašyta: *Konungr i æR matar bæstr. Hann (?) mest. Hann i æR thækkeligr* („Karalius yra visų dosniausias, jis (davė?) daugiausia, jis yra mylimiausias“). Šis užrašas daro gana neblogą įspūdį apie karališkąją valdžią viduramžių Skandinavijoje. Apie 1100–1150 m., Sigtuna, Uplandas, Švedija. Šonkaulis; ilgis 24,4 cm, plotis 1,2–2,9 cm. Sigtunos muziejus 22145.

kelią (24 pav.). Runų įrašas taip pat galėjo puošti uolos sieną, kaip antai Hileršiuje (*Hillersjö*, Uplandas), kurio tekstas prasideda griežtu kreipimusi į praeivį: „Skaityk!“, lydymu ilgo dėstymo įpėdinių sekos, kurios dėka moteris vardu Gerlaug paveldėjo ir šitaip apjungė keletą savo žento šeimos valdų.

Vieni iš garsiausių yra Elingo runų akmenys Jutlandijoje, sudarantys dalį grandiozinio kultinio ir kapų ansamblio, iš pradžių pagoniško, vėliau krikščioniško, kuriuo Danijos karališkoji dinastija viešai paskelbė apie savo didybę (20 pav.). Pirmasis akmuo, nedaug teaptašytas ir gana paprastos išvaizdos, pastatytas karalienės garbei: „Šį paminklą pastatydino karalius Gormas savo žmonai Thyrei, Danijos šlovei (atminti)“. Antrasis akmuo, didingiausias iš visų runų paminklų, pastatydintas juodviejų sūnaus karaliaus Haraldo, – tai milžiniškas trikampis luitas su išpūdingai išpuoštais dviem šonais ir ilgu, iškilmingu įrašu trečiame, nusitęsusi ir į abu pirmuosius (19, 20, 25 pav.). Karalius Haraldo čia nesusilaikytą nepasigyrus: iš tikrųjų ir kiti šaltiniai patvirtina, kad būtent jis savo valdžioje suvienijo Daniją, pajungė tam tikram savo siuzerenitetui kai kurias Norvegijos sritis ir kad būtent jam valdant X a. pabaigoje danai tapo atversti krikščionybėn. Taigi, pagarbiai pastatytas karališkajai porai atminti, šis Elingo runų akmuo kartu įkūnija Danijos monarchų dinastijos politinę propagandą.

Panašiais tikslais, tik kur kas žemesniu lygiu, vikingų pastatyta ir daugybė kitų runų paminklų. Dažnai runų akmenys statyti mirusiems atminti, tačiau ir tokiu atveju jie atliko socialinį vaidmenį: apie asmens, ypač turtingo bei įtakingo, mirtį runų įrašu būdavo paskelbiama taip, kad sykiu būtų išspręstas ir paveldėjimo bei kiti su mirtimi susiję teisiniai klausimai. Tokia pusiau oficiali runų akmenų funkcija itin reikšminga tapdavo tada, kai juose būdavo paskelbiama apie toli nuo gimtųjų namų ištikusią mirtį. Tai liudija daugybė runų įrašų, mininčių žygius į svečias šalis bei mūšius tolimuose kraštuose. Nors toks įvykis visų pirma lietuvių įpėdinius, aiškiai įvardijamas įrašė būdavo ir akmenį pastatęs artimesnių ar tolimesnių giminaičių pažįstamas asmuo. Taip pat čia pabrėžiami velionio nuopelnai, kas paaiškina patosą, su kuriuo daugelis runų akmenų pasakoja apie jų šlovinamą skandinavų žygius.

Runų įrašai taip pat atskleidžia vikingų nuotykius tokiomis atžvilgiais, kurie beveik neatsispindi kituose šaltiniuose, būtent jų socialinę organizaciją ir ypatingą ištikimybę. Be to, jie patvirtina visą eilę to meto įvykių bei paaiškina juos mums, suteikdami neįkainojamos informacijos apie vikingų etines vertybes. Nedidelėje Berezanės saloje Dnepro žiotyse laidodami savo draugą Karlą švedai apibūdina jį kaip *fēlagi*, t. y. „prekybos partne-

ri“ (pažodžiui, „kuris žygin įdėjo savo pinigus“). Tačiau ne tik paprasčiausiai įamžinamas draugo atminimas, bet kartu paskelbiama, kad žygio vadovybė jam lieka skolinga ir įsipareigoja grąžinti Karlo šeimai jo pelno dalį (14 pav.). Karaliaus Sveno kariuomenei apgulus Hedebiaus tvirtovę Jutlandijos pietuose, vienas iš puolusiųjų vardu Skardis žuvo. Jis buvo Sveno *hemthæigi*, pažodžiui „primtasis į namus“ – šiuo terminu veikiausiai vadinti karaliaus sargybos nariai. Svenas tad pastato jo ištikimybę atminti akmenį su runų užrašu: „Dalyvavusiam žygyje į Vakarų, o dabar štai Hedebiuje žuvusiam“. Šitai jis kartu prisiima atsakomybę už jo tarnyboje žuvusį žmogų.

Runų akmenyse dažniausiai minimi įprasti vikingų užsiėmimai – karo ir prekybiniai žygiai. Čia runų akmenys irgi papildo kitų šaltinių teikiamą informaciją. Gerai žinoma, jog Angliją X a. pabaigoje XI a. pradžioje užkariavo danai, valdomi Sveno ir Knuto. Tačiau runų akmenys praneša mums, kad pastarųjų kariuomenės sudarė ne tik danai. Vezbyje (*Väsby*, Uplandas) švedas vardu Ale savo paties šlovei pastatė akmenį ir iškalė jame štai tokį sakinį: „Jis talkino danams Anglijoje kartu su Knutu“. Galtelande (Austadgeris, Norvegija) buvo akmuo, dabar jau sudaužytas, kurį pastatė kažkoks Arnsteinas savo sūnui Biorui atminti. „Jis žuvo mūšyje, Knutui užkariaujant Angliją“, iškalta šiame akmenyje.

Runų akmenyse kartais atsispindi ir tas milžiniškas užmojis, kuriuo skandinavai pasižymėjo nuo pat vikingų epochos pradžios. Viename, pavyzdžiui, minimas Ragnvaldas, „buvęs sargybos vadu Graikijoje“ (Edas, Uplandas). Turimas galvoje Bizantijos bazilėjaus varangų vadas. Kitame – Spialbodė, „palaidotas Šventojo Olafo bažnyčioje Novgorode“ (Šiūsta, t.y. *Sjusta*, Uplandas), kurio tikrumą patvirtina ir kituose šaltiniuose minima Šventojo Olafo bažnyčia rusų mieste Novgorode Didžiajame. Taip pat Svenas, „savo ištaigingu laivu dažnai plaukęs pro Žiemgalą (Vidurio Latvija Dauguvos žemupyje) aplink Duomesnę (lat. *Domesne*, vietovė į šiaurę nuo Kuršo)“ (Mervalas, t.y. *Mervalla*, Siodermanlandas). Gudveras, „kartu su danais lankęsis Vakarų Anglijoje, didvyriškai puolęs saksų miestus“ (Grinda, Siodermanlandas). Antai Vedoje (Uplandas) esama runų akmens, kuriame minimas Armondas, „nusipirkęs šį ūkį ir praturtėjęs rytuose, Rusijoje“. O štai Ulundos (Uplandas) runų akmenyje vyras pagerbtas eilėmis: „Į tolimąją Graikiją be baimės jis keliavo, kad įsigytų turto – įpėdiniui savo“.

Tačiau ne visi žygiai baigdavosi taip laimingai. Daugelio Švedijos sričių ir visų pirma Meloreno (*Målar*) ežero apylinkių vyrams teko dalyvauti viename itin pražūtingame žygyje į rytus, vadovaujamam švedo Ingvario, islandų „Sagos apie Ingvarą, didį keliautoją“ herojaus. Šie vyrai akivaizdžiai sudarė patį švedų aristokratų žie-

dą, turėjo nuosavus laivus ir išlaikė savo įgulas. Dauguma jų taip ir nebesugrįžo, kaip kad liudija jiems atminti pastatyti runų akmenys (26 pav.): pavyzdžiui, Gunnleifui, „kritusiam rytuose su Ingvaru“; Bankei, „vairavusiam nuosavą laivą į rytus Ingvaro karijoje“; Skardei, „kuris leidosi su Ingvaru į rytus ir sutiko mirtį Serklande (neabejotinai viena iš musulmoniškų šalių ties Volgos žemupiu ir Kaspijos jūra)“.

Tai tik keletas pavyzdžių iš nepaprastai turtingo vikingų epochos runų akmenų lobyno. Kai kurie iš jų mena suvis taikią veiklą gimtoje šalyje, kaip antai ūkio darbai, aukštuomenės svetingumas, kelių tiesimas bei tiltų statyba, prieglaudų keleiviams išlaikymas. Susilaukė dėmesio čia ir mokesčiai, ir moterų gyvenimas (22 pav.). Tai liudija itin gražus runų paminklas Norvegijoje – didžiulis išpuoštas Dinos (*Dynna*, Oplandas) akmuo, pastatytas motinos savo dukrai Astridai, „jaunai gabiai mergaitei iš Hedelando (*Hadeland*)“ atminti.

Mums neatrodo įmanoma tiksliai nustatyti mokėjų skaitytų runų įrašus skaičiaus, tačiau jo, be abejo, būta gana reikšmingo, nes kitaip nebūtų buvę prasmės tiek daug rašyti. Taip pat mums nežinoma, kaip runų buvo mokomasi, kaip buvo ruošiami runų raižytojai. Tačiau nėra jokių abejonių, kad raižyti sugebėjo net ir kai kurie nemokšos, nes daugiau ar mažiau prasmingų keverzonių aptinkame ant kuo įvairiausių daiktų (27–29 pav.). Gana vieno pavyzdžio: ant akivaizdžiai airiškos kilmės skrynios, išgytos kaip grobis vikingų reido metu ir parsigabentos į Skandinaviją, dugno galima išskaityti tokį nuosavybę žymintį užrašą: „Ši dėžė priklauso Rannveigui“ (30 pav.). Ar asmenys, palikę tokius „parašus“, buvo pajėgūs parašyti ilgesnį tekstą, – klausimas. Įrašai su akivaizdžiomis klaidomis arba išvis sunkiai interpretuojami, matyt, rodo, kad jų autorių būta nelabai mokytų. Šiaip ar taip, reikia pasisaugoti iš runų rašmenų daryti pernelyg apibendrinančias išvadas apie raštingumą vikingų laikų bei apskritai viduramžių Skandinavijoje, nes, nors ir paplitę, jie, regis, tikrai tebuvo prigiję gana siaurame socialiniame bei intelektualiniame rate.

Su vikingų epochos pabaiga runas vartoti nebuvo liautasi: skandinavai jomis teberašė ir vėlyvaisiais viduramžiais, ir paskui. Runas šalia lotyniškų raidžių matome ant krikščioniškų laidojimo paminklų (31 pav.), ir juolab plačiai jos tebevertotos pirklių nuosavybei žymėti. Runomis viduramžių miestuose buvo rašomi asmeniškų pobūdžio laiškai, runos atsirasdavo ir šiaip be didesnio reikalo vedžiojant raizikliu (1, 2, 3, 32–39 pav.).

Iš prancūzų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

Versta iš: Page R. I. Les runes et les pierres runiques // Les Vikings... Les Scandinaves et l'Europe 800–1200. – Paris, 1992. – P. 162–165.